

Kitap Eleştirisi

Zafer Kıyan

Kapitalizm ve Modernlik

Jack GOODY (2008)

İstanbul: Küre yayınları. 199 sayfa

“Batıdaki Doğu” ve “Yaban Aklın Evcilleştirilmesi” gibi kitapların yazarı Jack Goody, “Kapitalizm ve Modernlik” adlı yeni bir çalışmayı daha okuyucularına ulaştırdı. Geneli itibariyle tartışmacı bir tarzda kaleme alınan bu kitapta, öteden beri tartışılmalı kapitalizm, modernlik ve sanayileşme kavramları üzerinde durulmaktadır. Yazar, kitabında esas olarak söz konusu kavramlara ilişkin yapılan Avrupa-merkezli tarih anlayışını yanlış ve yetersiz bularak reddetmektedir. Zira ona göre Batı perspektifli yorumlamaların bütünü, Batı dışı toplumlarda kapitalizm, modernlik ve sanayileşmeye ilişkin benzer gelişmeleri görmezden gelmekte ve Batı'nın elde ettiği gelişmeyi bu coğrafyaya özgü bir nitelik olarak görmektedir. Kitap bu bağlamda kapitalizm, modernleşme ve sanayileşmenin kökenleri ile ilgili tartışmaların mevcut durumunu gözden geçirmekte, özellikle de Batılı yorumcuların çoğunun Batı'ya atfettikleri önemin niteliği üzerinde eleştirel olarak durmaktadır. Kitapta ayrıca Batı'nın üstünlüğü ne zaman ve ne şekilde ele geçirildiğiyle ilgili de etraflıca bir tartışma yer almaktadır.¹

Goody altı bölümden oluşan bu kitabında söze, tarihçi ve toplumbilimcilerin neredeyse tamamının Avrupa'nın² on dokuzuncu yüzyıldan beri ekonomik büyüme hususunda diğer tüm kıtaları geride bıraktığı ve üstünlüğü ele geçirdiği konusunda hemfikir olduğu önkabulüyle başlamakta ve Avrupa'nın söz konusu üstünlüğünün mahiyetini tartışmaya

1 Kitapta anlatılanları özetlemeye çalıştığımız bu yazıda, yazarın kullandığı kavram ve deyimlerin kullanımına özen gösterildi.

2 Yazar kitapta boyunca sık sık Avrupa ve Batı kavramlarını birbirlerinin yerlerine kullanmaktadır.

geçmeden önce kapitalizm, modernlik ve sanayileşme kavramları üzerinde durmaktadır. (1-20)

Yazar ilk olarak modernleşme kavramını ele alırken, bu kavramın herhangi bir yere uygulanmasının mümkün olmadığı ve pek de fayda sağlamayan bir özelliğe sahip olduğu üzerinde durur. Bu anlamda hem modernleşme kavramının hem de onun yerine kullanılan çağdaşlaşma kavramının kullanılması pek anlamlı değildir ona göre. Her iki kavram da sürekli değişim halindeki şeyleri ifade etmesi ve herhangi bir dönemlemeyi veya tarzı ancak geçici ve ya da müphem bir anlamda temsil etmesi dolayısıyla kapsayıcı değildir. Hele ki, modern kavramı geleneksel karşıtı olarak değerlendirilmektedir ki, bu tarz bir yaklaşım da modern kavramı ile gelenekten kopuk olunmasını ima etmesi dolayısıyla yanlış bir yaklaşımdır yazara göre.

Goody her nedense modernleşme kavramına gösterdiği alakayı kapitalizm ve sanayileşme kavramlarına göstermez. Örneğin kapitalizmi kısaca, geniş anlamda düşünüldüğünde sadece Batı'da değil ama dünya çapında ortaya çıkan bir sermaye birikimi olarak; sanayileşmeyi de, İngiltere'de henüz bir sanayi devrimi gerçekleşmeden önce başka coğrafyalarda da örneklerine rastlanan bir gelişme olarak belirtir ve geçer.

Kısa denebilecek bu giriş bölümünde yazarın vurgulamaya çalıştığı temel nokta, hem kapitalizm, modernlik ve sanayileşme aşamalarının; hem de bu kavramların şemsiyesi altında düşünülen ve Batı'ya özgü kabul edilen "özgürlük", "çoğulculuk", "hümanizm" ve "aydınlanma" gibi değerlerin Batı'dan bağımsız olarak düşünülmesi ve bu türden değerlerin Batı dışı toplumlarda da var olduğu gerçeğinin dikkate alınması gerektiğidir.

Bunun tersi yönde ortaya konan bir tutum, yazarı ziyadesiyle rahatsız etmektedir. Örneğin Batı'nın elde ettiği başarıya neden olarak teknolojik ve kültürel üstünlüğün gösterilmesi bunlardan biridir. Bu nedendir ki Goody, Avrupa'ya atfedilen üstünlüğün teknolojik ve kültürel boyutunu sert bir üslupla eleştirir. (21-55)

Bu bölümde yazar önce Avrupa'nın gelişmesindeki teknolojik boyutu inceler. Burada karşısına tarihçi yazar Lynn White'ı ve iktisat tarihçisi

yazar Joel Mokyr'i alır. Goody White'ın ve Mokyr'in teknolojik determinist olmalarından fazlaca bir rahatsızlık duymaz, aksine teknolojik başarıları olayların önemli bir nedeni olarak görür. Bununla birlikte White'ın ve Mokyr'in hem modern teknolojinin hem de bilimin garbi olduğu fikrine karşı çıkar. Ona göre yel değirmeni, dümen, barut, pusula, dökme demir, matbaa ve kâğıt gibi çok sayıda buluş ilk olarak Doğu'da ortaya çıktı. Dolayısıyla, Avrupa'nın eşsiz olduğu varsayılan teknik yaratıcılığına maledilen bu ürünlerin birçoğunun icadı Doğu'da gerçekleştirilmiş ya da itici gücünü Doğu oluşturmuştur.

Goody teknolojik boyuttan sonra Avrupa'nın başarısındaki ikinci değişken olan kültürü konu edinir. Burada da karşısına iktisat tarihçisi David Landes'i alır. Landes "bazı ülkeler zenginken neden bazı ülkeler fakirdir?" sorusuna, kültürü temel değişken olarak gösterir. Ona göre Britanya, Hollanda, Güney Kore ya da Tayvan gibi ülkelerin başarısındaki sır ancak kültürle açıklanabilir. Landes, Doğu ile ilgili olarak gelişmenin yokluğu problemini de kültüre bağlar. Ona göre Doğu kültürü bilgili ve yetenekli bir iş gücü üretmez ve batıdan gelen yeniliklere kapalıdır. Goody, tüm tartışmanın kabul edilemez bir aşırı genelleme derekesinde yapılmasına itiraz eder. Kültürün değişen bir yapıya sahip olduğuna inanır ve nasıl tanımlanmış olursa olsun, kültürün her şeyi kapsayıcı bir eylemle bütün bu başarı ya da başarısızlık sonuçlarına yol açtığı savını kabul etmekte zorlanır.

Öte yandan Goddy, Landes'in özellikle Doğuya atfettiği; despotik yönetimlerin mevcudiyeti³, halkların tembel ve yaratıcılıktan uzak köleler olması, erkeklerin önüne gelenle yatması, doğumu önlemek için anal seksin yaygın olması ve oğlancılığın yaygın olması türünden eğilimleri, benzerlerinin Batıda da görüldüğünü belirterek, her fırsatta üstünlüklerini vurgulamaya hevesli Avrupalılar tarafından yöneltilen karalamalar olarak değerlendirir.

Goody, Landes'in bu türden değerlendirmelerini eleştirmekle kalmaz, ayrıca iki öneride de bulunur. Aslında Landes üzerinden dile getirilen bu öneriler, yazarın aynı zamanda kitap boyunca okuyucudan yapma-

3 Goody, Doğuda olduğu varsayılan despotik yönetimlerin varlığına karşılık, Batı'da varolan Felemenk, Cermen, İtalyan, İspanyol, Portekiz, İngiliz imparatorluklarını örnek gösterir ve Hitler ve Mussolini örneğini vermekten de geri durmaz.

sını istediği şeydir. Söz konusu önerilerden birincisi kültüre ilişkin Avrupa merkezci önyargılardan uzaklaşma, ikincisi ise kültür kavramını, özellikle diğerleri aleyhine olarak Batı'yı öne çıkaran düşünce ve uygulamalara dikkat çekmek için kullanmaktan kaçınmaktır.

Yazar kitap boyunca bu önerilere sadık kaldığını her fırsatta göstermeye çalışır. Örneğin özellikle Max Weber ve Anthony Giddens tarafından dile getirilen Batı dışı toplumların geleneğe sıkı sıkıya bağlı oldukları, dini meselelere körü körüne iman ettikleri, cinsellikle ilgili herhangi bir bilgiye sahip olmadıkları türünden görüşleri şiddetle eleştirmesi yazarın bu tavrının açık göstergesidir.

Diğer taraftan kitapta kapitalizm açısından önemli olan 16. yüzyıl üzerinde etraflıca durulduğu görülmektedir (57-70). Bu dönemde meydana gelen gelişmeler, Doğu ile Batı arasındaki eski dengeyi ikinci lehine değiştiren olaylar olarak görülmesinden dikkate alınmaktadır. Örneğin bu olayların başında Rönesans gelmekteydi ki, bu gelişme belli bir ölçüde sekülerleşme sağlamış ve bilimsel devrime zemin hazırlamıştı. İkinci olarak kurumlaşmış dinin reformasyonu gelmekteydi ve bu gelişme de sekülerleşmeye ve öteki gelişmelere zemin hazırlamıştı. Yine Avrupa'nın bu dönemdeki yayılcı politikası da Batı'daki merkantilist kapitalizmi teşvik etmişti.

Aslında Avrupa'nın söz konusu yayılcılığı, kitapta adı geçen bazı çalışmalarda, genel olarak Sanayi Devrimi'nden önce uluslararası ticaretten ve Amerikalıların kolonizasyonundan elde edilen can alıcı kazanımlar olarak değerlendirilmektedir. Bu yorumun biraz daha sertleştirilmiş hali, Sanayi Devrimi'nin arka planında Protestan tasarrufları, yağmacı bir üretim, Amerikan gümüşünün sömürülmesi, yerel hazinelerin iç edilmesi, Afrikalı kölelerin emeğinden ve satışından elde edilen katkılar olduğu şeklinde kendini göstermektedir.

Goody bu türden değerlendirmelerin özüne ilişkin temel bir itirazda bulunmaz. Dahası Marks, I. Wallerstein, A.G. Frank ve M. Blaut gibi isimlerin benzer türden yorumlarına katılmaktan da geri durmaz. Ancak O, bu gelişmelerin hiçbirinin Avrupa'nın kapitalizme geçişteki ana nedeni olarak görmez. Rönesans'ın Avrupa'daki bilimsel bilgiye geçişteki etkisi çok önemli olabilir, ancak bunların hiçbiri tek başına temel neden olarak görülmemelidir ona göre.

Tam da bu tartışmaların yapıldığı sırada yazar, Avrupa'nın gelişimine ilişkin gerçek nedenin ne olduğunu dile getirmeye çalışır. Bunu yaparken de kitabın özüne ilişkin can alıcı bir soru sorar. Kitapta üzerinde durulan bu soru, Avrupa'nın (Batı Avrupa, özellikle de İngiltere'nin) bir sıçrayış gerçekleştirerek moderniteye, sanayileşmeye veya kapitalizme neden dünyanın geri kalan kısımlarından önce ulaştığı meselesidir. Belki de bütün çalışma, bu soruya verilebilecek mantıklı bir cevap oluşturma çabası üzerine kurulmuştur diyebiliriz.

Yazar bu önemli soruya, değerlendirmelerinin mitralyözü olarak da gördüğü, Batı ile Doğu arasındaki iletişim ve bilgi inşası tarzlarındaki farklılığı cevap olarak gösterir. Ona göre bilgi sistemlerinin gelişimi Avrupa'nın modernleşmesine, özellikle de bilimin ilerlemesine esaslı bir katkıda bulundu. Dolayısıyla 1500 yılı itibarıyla, iktisadi açıdan Doğu ile Avrupa aşağı yukarı eşit durumda olmasına rağmen, ki bu tarihe kadar Avrupa ile Doğu kapitalizme geçişte de eşit derecede hazır iki ayrı medeniyet olarak görülmekteydi, bilgi sistemleri itibarıyla durum farklıydı.

Goody sık sık Müslüman İspanya'nın medreselerinde yüksek öğretimin yayıldığına dikkati çeker. Yakınoğru'da da aynı gelişmelerin mevcut olduğunu belirtir. Ancak kısa bir süre sonra da on üçüncü yüzyılda Avrupa'da ilk üniversiteler kurulur. Yazara göre bu üniversiteler, Batı dışındakilerden farklı olarak, kısmen sekülerleştikten sonra, Avrupa'da bilim de ilerleme kaydetmeye başlar. Buna ilaveten matbaa ve tipo baskı da esaslı gelişimini Avrupa'da bulur ve bu gelişme öğretime, yazmaya ve okumaya kesin bir biçimde katkıda bulunur. Bu gelişmeler doğal olarak dini bilginin otoritesinin zayıflamasına, seküler sorgulamanın hayata geçmesine, hümanist etkinliğe geçişe, aydınlanma ve birikimin, öğrenimin bağımsız gelişimine olanak sağlar.

Dolayısıyla Batı'daki bilgi, on üçüncü yüzyılın başlarında üniversitelerin kuruluşu ve eğitimin gelişmesiyle ileriye doğru bir aşama kaydeder. Avrupa'nın on beşinci yüzyılda yayılması da Batı'nın bilgi sistemlerinde ilerleme kaydeder, zira her yayılıştaki kendi coğrafyası dışındaki bilgi ve becerileri görme, öğrenme olanakları doğuyordu. Avrupa'nın bu yayılışı, yelkenliler ve toplar alanında elde edilen teknolojik üstünlüklerden yararlanılarak gerçekleştirilir ve birçok fayda temin edecek olan merkantilist

kapitalizmin ve ganimet ediniminin gelişmesine yol açar. Öte yandan aynı dönem, önce Rönesans ve Aydınlanma'daki bilgi sistemlerinin, on sekizinci yüzyılın sonu itibarıyla ise, sanayi üretiminin gelişimine tanıklık eder.

İşte Goody'ye göre tüm bu gelişmeler birbiriyle ilintiliydi ve on dokuzuncu yüzyılın başlarında belirgin bir hal alacak olan, Avrupa'nın Doğu'ya karşı kesin üstünlüğüne götüren unsurlar olarak öne çıkmaktaydı.

Yazara göre Batı ile Doğu arasındaki farkı yaratan şeyin Sanayi Devrimi olduğuna kuşku yoktur. Kapitalizmi geliştiren⁴ de Sanayi Devrimi'nin kendisidir. Ancak Goody'e göre burada dikkat etmemiz gereken nokta, Avrupa'nın bu devrime giden süreçte, Doğu'dan farklı olarak bilgi ve iletişim tarzlarındaki kendini geliştirme yönüdür. Nitekim barut, pusula, kağıt ve matbaa gibi gelişmeler ilk olarak Doğu'da ortaya çıkmasına rağmen, esaslı gelişmelerini Batı'da kaydettiler. Çünkü Batı, Doğudan farklı olarak, bilgi ve iletişim alanındaki gelişiminden dolayı bu gelişmelerden (ki matbaadan sonra tip baskının geliştirilmesi bunun en açık örneğidir) en yüksek verimi elde etmişti. Bu gelişmeci tavır kuşkusuz öteki icatlar için de geçerliydi ve bu yönde gelişme gösteren süreç nihayetinde Batı'yı sanayileşme çağına taşıdı.

Kitapta ortaya konan kapitalizmin, modernleşmenin ve sanayileşmenin kökenlerine ilişkin Avrupa merkezci ya da daha ilerisi olan etnik merkezci yorumlamalardan uzaklaşıldığı oranda Goody'nin görüşlerine yaklaşmış oluruz. Nitekim okuma boyunca yazarın bizden istediği budur. Zira yukarıda da belirtildiği gibi, Batı'daki gelişmenin kökenlerine ilişkin ortaya atılan teknik ve kültürel üstünlük, ticari kültürün oluşması, burjuvazinin gelişmesi, kentleşme ve iş gücünün ortaya çıkması türünden nedenlerin hepsi de zaten Batı dışındaki coğrafyalarda da görülmekteydi yazara göre. Yani Batı, diğer yerlere göre daha ileride olduğu gibi kendinden menkul bir gerçeği sahip değildi. Bununla birlikte fark, bilgi ve iletişim alanındaki üstünlükte kendisini göstermekteydi. Dolayısıyla, Goody'e göre dünyadaki gelişmelere ilişkin Avrupa'ya gösterilen teveccühe kuşkuyla bakmamız gerekir. Ancak bu yönde bir yaklaşım bizi Batı'ya ilişkin

⁴ Yazarın burada ortaya çıkarma yerine geliştirmekten söz etmesi, kapitalizmin çok daha önce diğer coğrafyalarda da zuhur etmiş olmasına inanmasından kaynaklanmaktadır.

antikiteden feodalizme, daha sonra da kapitalizme geçişte evrensel bir evrimci çizgiye sürüklemekten koruyacaktır.

Kitabın önemli özelliklerinden biri hiç kuşkusuz kapitalizm ve modernlik üzerine hatırı sayılır bir kaynakça sunmasıdır. Öte yandan sunulan bu kaynakça üzerinde yazarın farklı perspektiflerden yaptığı yorumlamalar okuyucuya özellikle kapitalizm ve modernlik kavramları açısından geniş bir açılım olanağı sunmaktadır. Ayrıca yazarın tartışmacı üslubu, hazır cevaplılığı ve anlaşılması kolay, akıcı dili de okumayı oldukça kolaylaştırmaktadır.